

Stanisław Dubisz

DIALEKTOLOGIA I STYLISTYKA

W BADANIACH TEKSTU UTWORU LITERACKIEGO

Tradycje polskiej dialektologii jako samodzielnej dyscypliny językoznawczej sięgają drugiej połowy XIX w.¹ Z tymi tradycjami wiąże się określenie przedmiotu badań dialektologicznych (definiowanego jako geograficzne zróżnicowanie języka polskiego), które sprowadzają się w praktyce do naukowego opisu systemu fonetyczno-fonologicznego, gramatycznego i leksykalnego dialektów ludowych oraz gwar, przez które rozumie się mowę ludności wiejskiej². Funkcjonowanie dialektologii w obrębie szeroko pojmowanego językoznawstwa spowodowało wykształcenie się jej dwóch podstawowych kierunków metodologicznych, zgodnych z ogólnymi podziałami zachodzącymi w odniesieniu do językoznawczych metod badawczych, tj. dialektologii historycznej (diachronicznej) i opisowej (synchronicznej). Oczywiście poszczególni językoznawcy w sposób zindywidualizowany pojmowali te dwa działy dialektologii - można tu wymienić przykładów

¹ Por. J. Bartmiński, *Sposoby użytkowania gwary w utworach Adolfa Dygasieńskiego*, "Język Polski" XLII, 1962, s. 265-280; S. Dubisz, *Stylizacja językowa - próba definicji*, "Prace Filologiczne" XXIX, 1979, s. 213-214; tenże, *Metody stylizacji gwarowej w przekroju historycznym* "Język. Teoria - Dydaktyka" III, 1979, s. 86-88; K. Handke, E. Rzetelska-Peleszko, *Przewodnik po językoznawstwie polskim*, Wrocław 1977, s. 120-123.

² Por. W. Doroszewski, *Przedmiot i metody dialektologii*, "Poradnik Językowy" 1953, z. 1, s. 1-8, z. 2, s. 1-7, z. 3, s. 2-10, z. 4, s. 4-12; K. Nitsch, *Dialekty języka polskiego*, Wrocław 1957, s. 7-9; B. Bartnicka-Dąbkowska, *Podstawowe wiadomości z dialektologii polskiej z ćwiczeniami*, Warszawa 1965, s. 3-5; S. Urbanczyk, *Zarys dialektologii polskiej*, Warszawa 1968, s. 9-11; *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, red. S. Urbanczyk, Wrocław 1978, s. 67; K. Handke, E. Rzetelska-Peleszko, *op. cit.*, s. 120 i n.

artykuły Witolda Taszyckiego, Witolda Doroszewskiego, czy Mieczysława Karasia³ - w związku z czym ukształtowały się dwie szkoły dialektologiczne: historyczno-retrospektyw na (niestatystyczna) oraz synchroniczna - socjologiczna (statystyczna)⁴, ale przy pewnych uproszczeniach można stwierdzić, że ten podstawowy podział został zachowany. Do niego nawiązuje również Karol Dejna, który proponował wyodrębnienie dialektologii i dialektografii⁵, oraz dyskusja Karola Dejny i Władysława Lubasia na temat dialektologii oraz jej zakresu w nauczaniu uniwersyteckim⁶.

W ciągu przeszło wieku swego istnienia dialektologia przeżywała różne koleje losu, przy czym od pewnego czasu daje się zauważyć wyraźny regres zainteresowań tą dyscypliną językoznawczą. Przyczyny tego stanu rzeczy tkwią i w samej dialektologii, i poza nią. W wieku XIX powstanie i rozwój dialektologii wiązały się z zainteresowaniami ludowością w okresie romantyzmu, z polityczno-socjalnymi programami "pracy u podstaw" w okresie pozytywizmu czy też z młodopolską ludomanią. Dialektologia rozwijała się w tym czasie w ścisłym związku z badaniami etnograficznymi i folklorystycznymi. Dominujący wtedy w językoznawstwie historyczno-porównawczy kierunek badań spowodował jej diachroniczno-retrospektywne nachylenie. Dlatego też do dziś podkreśla się przydatność dialektologii dla etnografii i folklorystyki, historii języka, historii literatury czy historii w ogóle. Dwukrotnie w swej historii (po roku 1918 i 1945) dialektologia stawała się nauką szczególnie społecznie użyteczną, kiedy to przed językoznawcami stawało zadanie opisu polszczyzny i jej zróżnicowań w kontekście nowych uwarunkowań politycznych i geograficznych. Spowodo-

³ W. T a s z y c k i, *Co to jest dialektologia historyczna*, [w:] *Rozprawy i studia polonistyczne*, t. 2, Wrocław 1961, s. 275-287; W. D o r o s z e w s k i, *Dialektologia a metoda historyczno-porównawcza w językoznawstwie*, [w:] *Studia i szkice językoznawcze*, Warszawa 1962, s. 449-458; M. K a r a ś, *Diachronia i synchronia w ujmowaniu faktów dialektologicznych*, "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego" 1968, *Prace Językoznawcze*, z. 21, s. 7-15.

⁴ Por. A. Z a r ę b a, *O metodach i technice badań gwarowych*, "Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego" XIV, 1955, s. 140-155.

⁵ K. D e j n a, *Dialekty polskie*, Wrocław 1973, s. 11-15; por. też S. D u b i s z, rec., "Poradnik Językowy" 1974, z. 4, s. 212-215.

⁶ W. L u b a ś, *Diachronia i synchronia w uniwersyteckim nauczaniu dialektologii*, "Poradnik Językowy" 1976, z. 6, s. 282-288; K. D e j n a,

wało to bardzo ożywiony rozwój badań dialektologicznych w okresie dwudziestolecia międzywojennego oraz w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Do takiego wniosku upoważnia prześledzenie podstawowych faktów z najnowszej historii Polski oraz chronologii edycji chociażby tylko najważniejszych prac dialektologicznych⁷.

Trzeba zarazem stwierdzić, że dialektologia sama usuwała się na plan dalszy w obrębie dyscyplin językoznawczych, trwając uparcie przy programie badania tylko tradycyjnej mowy ludności wiejskiej i stosując (w większości prac) retrospektywną metodologię w odniesieniu do problematyki językowej i socjalnej. Spowodowało to określone konsekwencje:

1) w obrębie dyscyplin językoznawczych dialektologia zeszczała do roli drugorzędnej dyscypliny, pomocniczej niejako tylko w stosunku do historii języka i gramatyki historycznej wobec rozwoju nowych synchronicznych, strukturalnych metod badania języka ogólnego jako systemu bądź jego realizacji tekstowej;

2) zawężenie przedmiotu badań tylko do mowy środowisk wiejskich spowodowało bardzo ograniczony rozwój tzw. dialektologii społecznej, co w konsekwencji przyczyniło się do przejęcia tego zakresu badawczego przez nową dyscyplinę naukową, tj. socjolingwistykę, oraz do zerwania związku dialektologii z kulturą języka i częściowo - stylistyką;

3) stopniowy proces zanikania tradycyjnych dialektów i gwar ludowych spowodował zawężenie zakresu badawczego dialektologii wobec bardzo niechętnego podejmowania w pracach dialektologicznych zagadnień mieszania się dialektów i gwar, migracji ludnościowych, wyzbywania się gwary itp., co zmniejszyło przydatność dialektologii dla takich dyscyplin naukowych, jak etnografia, socjologia, folklorystyka, i spowodowało konieczność podjęcia tych spraw przez socjolingwistykę;

4) pokutujący długo dogmat badania przez dialektologów tylko autentyzmu elementów stylizacji gwarowej (i dialektyzacji) występującej w tekstach utworów literackich spowodował pominięcie przez

Uwagi o programie i metodach ćwiczeń z dialektologii polskiej, tamże, s. 289-292; por. też S. D u b i s z, *Nauczanie dialektologii na uniwersyteckich studiach polonistycznych*, "Język. Teoria - Dydaktyka" II, 1978, s. 135-140.

⁷ Por. np. K. H a n d k e, E. R z e t e l s k a-F e l e a z k o, op. cit., s. 120-148, 351-367.

dialektologię rozległego obszaru badań tych tekstów, co rozluźniło związek dialektologii ze stylistyką i zmniejszyło jej znaczenie dla dociekań literaturoznawczych.

Efektom oddziaływania tych zespołów czynników jest wyraźne zmniejszenie się zainteresowań badaniami dialektologicznymi w latach siedemdziesiątych, powoli występujący anachronizm metodologiczny tych badań, brak nowych podstawowych opracowań z dialektologii polskiej, a także usunięcie jej z programów nauczania obowiązujących na studiach polonistycznych w części wyższych uczelni w kraju⁸.

Stan ten determinuje potrzebę zmodyfikowania poglądów na obecną kształt dialektologii jako dyscypliny językoznawczej oraz jej zakresu badawczego. Niezbędne jest, jak się wydaje, traktowanie dialektologii jako nauki o dialektach i gwarach zarówno wiejskich, jak i tych miejskich, w których kształtowaniu się brały (lub biorą) udział tradycyjne dialekty ludowe⁹. Takie rozumienie dialektologii narzucają zachodzące współcześnie procesy socjolingwistyczne¹⁰. Propozycja ta pozostawia w zasadzie bez zmian zakres badawczy dialektologii historycznej, natomiast rozszerza nieco (zgodnie ze współczesnymi zmianami faktów językowych) zakres badań dialektologii opisowej (synchronicznej). Wymaga to ujmowania dialektów i gwar w kontekście terytorialnych i socjalnych wariantów polszczyzny, tzn. ujmowania ich jako mówionych stylów polszczyzny o nieogólnopolskim zasięgu terytorialnym i ograniczonym (do pewnych grup i warstw społecznych) zasięgu socjalnym¹¹. Tym samym przedmiotem opisu dialektologicznego mogłyby być nie tylko językowe systemy dialektalne, ale również w ogóle funkcjonowanie dialektyzmów (gwaryzmów) w różnych odmianach, stylach i wariantach języka polskiego¹². Innymi słowy: tak rozumiana dia-

⁸ Por. S. Dubisz, *Nauczanie dialektologii...*

⁹ Zob. uwagi zamieszczone na początku niniejszego tekstu.

¹⁰ Por. np. H. Kurkowska, *Próba charakterystyki socjolingwistycznej współczesnego języka polskiego*, [w:] *Współczesna polszczyzna*, red. H. Kurkowska, Warszawa 1981, s. 7-46.

¹¹ Por. T. Skubalanka, *Założenia analizy stylistycznej*, [w:] *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, red. H. Markiewicz, J. Sławiński, Kraków 1976, s. 250-273.

¹² Zob. F. W. Filin, *Wyraz gwarowy i jego granice*, "Poradnik Językowy" 1960, z. 6, s. 247-264; M. Kamińska, *Styl i stylizacja w gwa-*

lektologia powinna się zajmować wszystkimi elementami o dialektalnej genezie przy uwzględnieniu wielorakich płaszczyzn ich językowej konkretyzacji.

W takim ujęciu dialektologia stanowi dyscyplinę językoznawczą rozwijającą swą metodologię badawczą w wyniku rzeczywistego współdziałania z innymi dziedzinami językoznawstwa historycznego i opisowego. Nie podlega chyba dyskusji potrzeba wzajemnego przekazywania doświadczeń metodologicznych i efektów badawczych tak rozumianej dialektologii i historii języka oraz gramatyki historycznej czy onomastyki, ale może przede wszystkim - dialektologii i nauki o współczesnej polszczyźnie ogólnej, dialektologii i socjolingwistyki, dialektologii i kultury języka oraz stylistyki w jej rozlicznych aspektach. Odrębnym zagadnieniem jest stosunek badań dialektologicznych do badań języka (dialektów) środowisk polonijnych. Powinno to dać pozytywne wyniki w postaci wielostronnych i pełniejszych opisów faktów językowych w zestawieniu z opisami dokonywanymi oddzielnie, według zasad metodologicznych właściwych pojedynczym dyscyplinom lingwistyki.

Początki kształtowania się stylistyki jako odrębnej dyscypliny badawczej dają się zauważyć na przełomie XIX i XX w. Do tego okresu stylistyka pełniła niejako funkcje usługowe i miała przede wszystkim praktyczny charakter, zajmując się "analizą i systematyką figur retorycznych"¹³. Na gruncie polskim główna faza kształtowania się stylistyki teoretycznej przypada (podobnie jak to miało miejsce w odniesieniu do dialektologii) na dwudziestolecie międzywojenne i piętnastolecie po 1945 r. Wiązało się to oczywiście ściśle z kształtowaniem się poglądów na pojęcie s t y l u i s t y l i z a c j i, co odbywało się pod wpływem tzw. niemieckiej szkoły idealistycznej (Karl Vossler, Leo Spitzer), której zwolennikami byli: Stanisław Wędkiewicz, Zygmunt Łempicki, Jan Rozwadowski, francuskiej szkoły stylistycznej (Charles Bally), której teorię kontynuowali: Lucjusz Komarnicki, Kazimierz Węcicki, Maria Dłuska, oraz tzw. stylistycznej szkoły formalnej (Wiktor Šklovskij, Boris Tomaševskij, Wiktor Vinogra-

rach, "Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego" XIV, 1968, s. 89-96; *Encyklopedia wiedzy o języku...*, s. 70.

¹³ K. H a n d k e, E. R z e t e l s k a-F e l e s z k o, op. cit., s. 187.

dov, Roman Jakobson, Nikolaï Trubeckoj), do której nawiązywali: Jerzy Kuryłowicz, Kazimierz Budzyk, Franciszek Siedlecki¹⁴

Poglądy poszczególnych językoznawców na zagadnienie przedmiotu i metodologii badań stylistycznych były i są zróżnicowane - należy tu przykładowo wymienić prace (poza przywołanymi już wcześniej) Kazimierza Nitscha, Stanisława Wędkiewicza, Stanisława Szobera, Henryka Gaertnera, Kazimierza Budzyka, Tadeusza Milewskiego, Jerzego Kuryłowicza, Zenona Klemensiewicza, Haliny Kurkowskiej i Stanisława Skorupki¹⁵ - jednakże można je sprowadzić do kilku tez o charakterze pewników:

1) stylistyka jest dyscypliną językoznawczą zajmującą się opisem wszelkich stylowych odmian języka polskiego, realizowanych na różnych poziomach jego konkretyzacji; analiza stylistyczna obejmuje wszystkie podsystemy językowe, tj. fonetykę i fonologię, morfologię, składnię, słownictwo, frazeologię i semantykę;

2) analiza ta w odniesieniu do tekstów dokonywana jest przede wszystkim po to, aby określić relacje celowości, przydatności i atrakcyjności użytych w nich środków językowych w stosunku do zamiaru wyrażania przez nie określonych treści komunikatywnych, ekspresywnych i impresywnych;

¹⁴ Szczegółowe omówienie tej problematyki zawierają m. in. następujące prace: M. R. Mayenowa, *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*, Wrocław 1974; J. Markiewicz, *Główne problemy wiedzy o literaturze*, Kraków 1970; R. Wallek, A. Warren, *Teoria literatury*, Warszawa 1970; S. Skwarczyńska, *Wstęp do nauki o literaturze*, t. 2, Warszawa 1954; K. Handke, E. Rzetelska-Pełesko, op. cit.; T. Skubalanka, op. cit..

¹⁵ K. Nitsch, *Mowa ludu polskiego*, Kraków 1911; por. A. Wilkoń, Kazimierz Nitsch o języku artystycznym, [w:] *In memoriam Casimiri Nitsch. Księga w stulecie urodzin*, red. M. Karaś, Wrocław 1973, s. 75-83; S. Wędkiewicz, *O tzw. stylistyce*, [w:] *Stylistyka teoretyczna w Polsce*, Warszawa 1946, s. 93-102; S. Szober, *Zjawiska stylu w stosunku do innych zjawisk językowych i stanowisko stylistyki wobec językoznawstwa*, tamże, s. 83-92; H. Gaertner, *O zadaniach stylistyki*, Kraków 1922; tenże, *Z metodologii stylistyki językowej*, "Język Polski" IX, 1924, s. 65-73; tenże, *Stylistyka jako metoda indywidualizująca w badaniach językowych*, [w:] *Stylistyka teoretyczna...*, s. 116-158; K. Budzyk, *Gwara a utwór literacki*, "Język Polski" XXI, 1936, s. 97-105; tenże, *O gwarze, języku literackim i języku literatury*, tamże, XXII, 1937, z. 6, s. 161-170; tenże, *Rozwój języka a kształtowanie się stylów piśmiennictwa oraz niektórych form artystycznych literatury pięknej*, [w:] *Stylistyka - poetyka - teoria literatury*, Wrocław 1966, s. 70-98; T. Milewski, *O zakresie i przedmiocie badań stylistycznych*, "Język Polski" XXIV, 1939, z. 2, s. 33-40, z. 3, s. 73-80, z. 4, s. 100-115; J. Kuryłowicz, *Język poetycki ze stanowiska lingwistycznego*, "Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego" II, 1947 (1948), s. 4-11; Z. Klemensiewicz,

3) w związku z tym na plan pierwszy w analizie stylistycznej wysuwa się opis stylu literackiego (artystycznego) ze względu na jego zamierzoną stylizacyjność, polifoniczność, wielokontekstowość i dynamiczność charakterystyczną dla dzieł sztuki;

4) uszczegółowione zadania badawcze są podstawą wyodrębnienia kilku działów stylistyki, traktowanej jako dyscyplina językoznawcza, tj. stylistyki teoretycznej, opisowej, praktycznej i normatywnej;

5) w takim ujęciu stylistyka jest i samodzielną dyscypliną badawczą, i nauką pomocniczą w stosunku do różnych dyscyplin językoznawstwa i literaturoznawstwa, a także folklorystyki i historii sztuki¹⁶.

Łatwo zauważyć, nawet na podstawie tak skrótovej charakterystyki, że między dialektologią a stylistyką występują pewne zbieżności, jeżeli chodzi o przedmioty badań. W związku z tym pojawiają się konkretne postulaty dotyczące kierunków badań. Jednym z nich powinno być zagadnienie opisu stylowych wyznaczników szeroko pojmowanych wypowiedzi gwarowych¹⁷ w zestawieniu z repertuarami cech stylistycznych innych mówionych wariantów polszczyzny, w tym w szczególności - w zestawieniu z wykładnikami ogólnopolskiego stylu potocznego. Problem ten jest istotny ze względu na dokonujące się zmiany socjolingwistyczne. W związku z określonymi możliwościami badawczymi opis ten mógłby dotyczyć tylko zjawisk współczesnych. Niezależnie od tej problematyki sprawą wartą podjęcia jest stylistyczne zróżnicowanie tekstów gwarowych tak w odniesieniu do ostatniego okresu, jak i w odniesieniu do całego XX w. Podstawą tych badań mogłyby być dość liczne edycje tekstów gwarowych. W tej kwestii rysuje się wyraźnie potrzeba współpracy trzech dyscyplin: dialektologii, stylistyki i folklorystyki. Kolejnym zagadnieniem jest funkcjonowanie dialektyzmów (gwaryzmów) w różnych odmianach, stylach i wariantach polszczyzny zarówno współcześnie, jak i w jej historii. W aspek-

O różnych odmianach współczesnej polszczyzny, [w:] *W kręgu języka literackiego i artystycznego*, Warszawa 1961, s. 101-156; tenże, *Jak charakteryzować język osobniczy*, tamże, s. 204-214; H. K u r k o w s k a, S. S k o r u p k a, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa 1959.

¹⁶ Por. np. Z. G o ł ą b, A. H e i n z, K. P o l a n s k i, *Słownik terminologii językoznawczej*, Warszawa 1970, s. 532-540; *Encyklopedia wiedzy o języku...*, s. 338.

¹⁷ Por. uwagi na s. 94.

cie historycznym nie jest to problem nowy, ale stan współczesny nie znajduje, jak dotąd, szczegółowych opisów. Wreszcie odrębną kwestię stanowi występowanie elementów dialektalnych (gwarowych) w tekstach utworów literackich, będące głównym przedmiotem rozważań zawartych w niniejszym tekście¹⁸.

W odniesieniu do tego zakresu badawczego obszarem zetknięcia się dialektologii i stylistyki są te teksty utworów literackich, w których występuje szeroko rozumiana stylizacja gwarowa¹⁹. Ten zabieg artystyczny, o tradycjach sięgających średniopolskiego okresu rozwoju naszego języka, we współczesnej literaturze występuje dość często, a szczególnie intensywnie w utworach zaliczanych do tzw. nurtu ludowego.

Nurt ten znajduje swe realizacje zarówno w prozie, jak i w poezji, a zatem można mówić o jego zasadniczych dwóch kierunkach, między którymi występuje szereg różnic:

1) styl prozy i styl poezji to fakty niejednorodne, zróżnicowane jakościowo i ilościowo, co wynika z innych nieco zasad organizacji tekstu prozatorskiego i poetyckiego, determinujących zastosowanie i wykorzystanie innych nieco - lub w inny sposób - środków językowych;

2) tekst prozatorski, ze względu na swą strukturę, daje większe możliwości zastosowania różnych odmian, typów i rodzajów stylizacji gwarowej w porównaniu z tekstem poetyckim;

3) oba te kierunki (prozatorski i poetycki) są dość licznie reprezentowane; w odniesieniu do ich reprezentantów (prozaików, poetów) trzeba mówić o zróżnicowaniu regionalnym i socjalnym, co z jednej strony powoduje dużą różnorodność utworów literackich

¹⁸ Wstępnie ta problematyka została podjęta w pracy doktorskiej: S. Dubisz, *Zagadnienia stylizacji gwarowej w ludowym nurcie współczesnej prozy polskiej*, Warszawa 1979, maszynopis w Instytucie Języka Polskiego UW.

¹⁹ Pojęcie stylizacji gwarowej traktuję zgodnie z formułą przedstawioną w kilku publikacjach na ten temat - por. S. Dubisz, *Uwagi o dialektyzacji w "Konopielce"* Edwarda Redlińskiego, "Poradnik Językowy" 1977, z. 7, s. 293-304; *t e n ż e*, *Stylizacja językowa...*, *t e n ż e*, *Metody stylizacji gwarowej...*, *t e n ż e*, *Formy i funkcje stylizacji gwarowej w utworze J. Kawałca pt. "W słońcu"*, "Język. Teoria - Dydaktyka" V, 1982, s. 254-266; *t e n ż e*, *Wykłady o stylizacji gwarowej w utworze J. Waksmańskiego pt. "Czarne łochynie"*, "Prace Filologiczne" XXXI, 1982, s. 273-283; *t e n ż e*, *Stylizacja gwarowa jako jedna z form integracji języka ogólnopolskiego i dialektów ludowych*, "Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie" 1982, nr 38, s. 119-140.

pod względem treściowym i formalnym, z drugiej zaś - dodatkowo niejednokrotnie zwiększa istniejące już ex definitione różnice strukturalno-stylistyczne między utworami prozatorskimi i poetyckimi;

4) jak się wydaje, funkcje obu kierunków nurtu ludowego w odniesieniu do ich podstaw literackich (proza, poezja) są nieco inne w obrębie współczesnej literatury polskiej: w obrębie prozy nurt ten jest chyba wyraźniej zarysowany i pełnił rolę jednej z dominujących formacji w latach 1945-1975, podczas gdy w poezji występował on i występuje na dalszym nieco planie.

Potrzeba zastosowania w analizie tekstów tego typu utworów literackich metod właściwych i dialektologii, i stylistyce nie podlega dyskusji i znajduje liczne exemplifikacje praktyczne. Istnieje jednak pytanie (na które nie ma dotychczas pełnej odpowiedzi), jaki powinien być stosunek obu dyscyplin językoznawczych, jakie proporcje metodologiczne i jakie role w procesie analitycznym.

Tradycyjne badania zagadnień stylizacji gwarowej biegły dwoma nurtami. Pierwszy z nich dotyczył artystycznej funkcji elementów gwarowych w utworze literackim i reprezentowali go przede wszystkim historycy i teoretycy literatury, stosując właściwy dla tych dyscyplin naukowych aparat badawczy i pojęciowy. Drugi nurt badawczy dotyczył odpowiedzi na pytanie: w jakim stopniu zastosowane przez pisarza elementy gwarowe są autentyczne i mieszczą się w systemach konkretnych gwar, w jakim stopniu tekst utworu literackiego jest reprezentatywny dla gwary? Ten nurt badawczy był typowy przede wszystkim dla badań językoznawczych²⁰. Oczywiście powyższe sformułowania mają charakter ogólny, nie dotyczą wszystkich prac traktujących o zagadnieniu stylizacji gwarowej, jednakże bibliograficzne dane ilościowe potwierdzają ich słuszność. Przykładowo, ten typ badań prezentują prace Zofii Gosiewskiej, Edwarda Klicha, Józefa T. Milika, Kazimierza Nitscha, Eugeniusza Pawłowskiego, Feliksa Pluty, J. Tredera, Janiny Węgier, W. Węglarza i innych²¹. Inny nieco kierunek badań proponowały teore-

²⁰ Por. K. Handke, E. Rzetelska-Feleszko, op. cit., s. 193.

²¹ M. in. Z. Gosiewska, *O języku powieści gminnych Ryszarda Wincentego Berwińskiego*, "Poradnik Językowy" 1957, z. 8, s. 337-354; E. Klich,

tyczne rozprawy K. Budzyka i W. Doroszewskiego, pozostając jednak tylko w sferze postulatów teoretycznych, natomiast praktyczną próbę wyjścia poza badawczy schemat autentyzmu gwary w utworze literackim prezentują m. in. prace Jerzego Bartmińskiego, Zofii Kurzowej, Aleksandra Wilkonia i Stanisława Dubisza²². Polega to przede wszystkim na próbach określenia funkcji artystyczno-stylistycznych i strukturalnych elementów zaczerpniętych z dialektów i gwar, a występujących w tekstach utworów literackich. Są to więc próby starające się łączyć tradycyjną metodologię dialektologiczną z metodologią badań stylistycznych. Można zatem stwierdzić, że w okresie lat siedemdziesiątych także językoznawstwo (dialektologia i stylistyka) zaczęło podejmować problematykę "zarezerwowaną" dotychczas, w odniesieniu do stylizacji gwarowej, dla historii i teorii literatury.

Prezentowany wyżej skrótowo stan metod badawczych nie dziwi w świetle uwag wcześniejszych, dotyczących rozwoju dialektologii i stylistyki²³. W tym kontekście tym bardziej aktualny staje się postulat rozwijania badań z pogranicza dialektologii i stylistyki (stylistyki dialektologicznej) i kontynuowania stylistyczno-funkcjonalnych analiz gwaryzmów i dialektyzmów występujących w utworach literackich.

Pokłosie gwarowe z najnowszego utworu Orkana "Drzewiej", tamże, 1912, z. 6, s. 83-90; J. T. Milik, Gwara ludowa w nowelach Sienkiewicza, "Język Polski" XXVI, 1946, s. 139-149; K. Nitsch, Mowa poznańska w beletrystyce, tamże, VI, 1921, s. 82-85; tenże, O język ludowy Sienkiewicza, tamże, XXVI, 1946, s. 175-177; E. Pawłowski, Gwara góralska w literaturze pięknej, tamże, XXXVI, 1956, s. 45-55; F. Pluta, Gwara w utworach współczesnych pisarzy pochodzenia małopolskiego, Włocław 1971; J. Treder, Dialektyzacja w utworach Augustyna Necia, "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego" 1973, Prace Językoznawcze, z. 1, s. 89-124; J. Węgień, Jaka to gwara "panie pisazu", "Poradnik Językowy" 1970, z. 8, s. 523-524; W. Węglarz, Z zagadnień gwarowych w "Chłopach" Reymonta "Język Polski" XXI, 1936, s. 5-12.

²² K. Budzyk, Gwara..., tenże, O gwarze..., tenże, Jeszcze w sprawie neologizmów w literaturze, "Język Polski" XXIV, 1939, s. 6-9; W. Doroszewski, Gwara w utworach literackich, "Poradnik Językowy" 1961, z. 8-9, s. 337-343, 385-392; J. Bartmiński, op. cit. tenże, O derywacji stylistycznej. Gwara ludowa w funkcji języka artystycznego, Lublin 1977; Z. Kurzowa, Elementy kresowe w języku powieści powojennej, Warszawa 1975; A. Wilkoń, O stylizacji językowej w literaturze, "Ruch Literacki" 1974, z. 6, s. 363-370; tenże, O języku pisarzy nurtu wiejskiego, [w:] W kręgu literatury Polski Ludowej, red. M. Stępień, Kraków 1975, s. 230-249; S. Dubisz - opracowania przytoczone w przypisie 19.

²³ Por. s. 94-97.

Podając się postępowania badawczego w stosunku do stylizacji gwarowej tekstu utworu literackiego, trzeba przyjąć strukturalistyczne założenie, że jest to postępowanie kilkustopniowe, w którym należy wyodrębnić proces analityczny, moment interpretacyjny i fazę wartościowania²⁴. Założenie to jest w gruncie rzeczy tożsame dla szeroko pojmowanego językoznawstwa tekstu (w tym dialektologii), literaturoznawstwa i stylistyki zarówno w jej językoznawczym, jak i literaturoznawczym aspekcie. Drugie założenie, które należy przyjąć, wynika z polifoniczności, wielokontekstowości, dynamiczności i stylizacyjności utworu literackiego oraz jego tekstu, a sprowadza się ono do stwierdzenia, że proces analityczny ma charakter porównawczy (kontekstowy, opozycyjny). Założenie to wynika i z metodologii badań stylistycznych w odniesieniu do tekstu utworu literackiego, i z traktowania dialektu jako stylu o określonym (terytorialno-socjalnym) zakresie występowania²⁵. W takim ujęciu analiza stylizacji gwarowej tekstu utworu literackiego jest procesem wielostopniowym.

Na pierwszy plan należy wysunąć te zabiegi, które umożliwią określenie:

1) źródnicowania wykładników stylizacji w kontekście systemowych i niesystemowych faktów językowych;

2) występowania stylizacji w całym toku wypowiedzi tekstowej, tj. w obrębie poszczególnych jego części (rozdziałów, strof), podstawowych podawczych form wypowiedzi oraz wypowiedzi postaci występujących w utworze;

3) terytorialnego i socjalnego źródnicowania stylizacji, pozostającego w bezpośrednim związku z podstawą lub wzorcem stylizacyjnym;

4) autentyzmu wykładników stylizacji;

5) proporcji tekstowych między elementami typowymi dla stylu literackiego bądź innych stylów a elementami stylizacji gwarowej. Kolejność poszczególnych czynności w obrębie tej fazy postępowania badawczego może ulegać zmianom w zależności od charakteru stylizacji gwarowej. Faza ta powinna pozwolić na określenie od-

²⁴ Por. J. S ł a w i ń s k i, *Analiza, interpretacja i wartościowanie dzieła literackiego*, [w:] *Problemy metodologiczne...*, s. 100-130.

²⁵ Por. np. J. K u r y ł o w i c z, *op. cit.*, T. S k u b a l a n k a, *op. cit.*, por. również uwagi w niniejszym tekście, s. 96.

mian, rodzajów i gatunków stylizacji²⁶, stworzyć podstawy do dalszej analizy oraz pozwolić odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu stylizacja gwarowa oddaje styl, który jest jej podstawą (wzorcem). Oczywiście zgodność cech podstawy i stylizacji nie jest w tekście utworu literackiego faktem obligatoryjnym, jednakże dość interesującym, bo motywowanym na ośrodku przez czynniki biograficzno-kulturowe.

Druga faza procesu badawczego, której podstawą są wnioski wcześniejsze, powinna umożliwić określenie:

- 1) stosunku stylizacji do ekspresywnej i impresywnej funkcji tekstu;
- 2) wpływu stylizacji na informacyjną (prezentatywną, komunikatywną) funkcję tekstu;
- 3) charakteru metainformacyjnej (metaprezentatywnej) funkcji stylizacji;
- 4) innych semantycznych, strukturalnych i stylistycznych funkcji, które stylizacja pełni w utworze i tekście;
- 5) korelacji elementów stylizowanych w obrębie całego tekstu.

Ta faza postępowania badawczego dotyczy opisu stylizacji w kontekście struktury tekstu utworu. Powinna ona umożliwić określenie typów stylizacji i jej różnorodnych funkcji. O ile zatem pierwsza faza analizy powinna dać odpowiedź na pytanie, w jaki sposób dany tekst jest stylizowany, o tyle ta faza powinna dostarczyć odpowiedzi na pytanie, w jakim celu dany tekst jest stylizowany.

Wreszcie trzecia faza postępowania badawczego powinna dotyczyć opisu stylizacji w kontekście struktury całego utworu literackiego. Sprowadza się to do określenia:

- 1) funkcji stylizacji w konstrukcji toku wypowiedzeniowego utworu;
- 2) związków stylizacji z konstrukcją fabuły utworu;
- 3) znaczenia stylizacji dla formalno-treściowej kompozycji utworu i jego tekstu.

Oczywiście w postępowaniu badawczym stylizację gwarową traktuje się w sposób statyczny, nie jako proces, lecz jako wynik procesów stylizacyjnych. Jest to pewne uproszczenie zagadnienia, ale uproszczenie nieuniknione. Wiąże się to m. in. z tym, że wy-

²⁶ Por. przypis 19.

znaczniki stylizacji gwarowej mogą występować bądź mieć związek ze wszystkimi konstrukcyjnymi warstwami utworu literackiego i jego tekstu.

Te fakty z kolei dodatkowo argumentują postulat mówiący o szerszym opisie wykładników stylizacyjnych, wykraczającym poza większość opisów dotychczas stosowanych: "Wydaje się [...] celowe, aby opisy językoznawcze nie poprzestawały na analizie samych dialektyzmów i osobliwości regionalnych, bowiem «wiejskość» czy «ludowość» języka wybitniejszych reprezentantów nurtu wiejskiego ma dziś znacznie szerszy aspekt"²⁷.

Przedstawiony w skrócie schemat analizy stylizacji gwarowej tekstu utworu literackiego podkreśla, jak się wydaje, konieczność stosowania w trakcie tego procesu metodologii trzech dyscyplin: dialektologii, stylistyki i literaturoznawstwa. W gruncie rzeczy obecność tych trzech dyscyplin musi być zaznaczona w każdej z faz procesu analitycznego, jednakże występują w odniesieniu do tego różnice zakresowe: dialektologia ma największy zakres stosowania w pierwszej fazie analizy, stylistyka - w drugiej, zaś literaturoznawstwo w trzeciej.

Uniwersytet Warszawski

Stanisław Dubisz

DIALECTOLOGY AND STYLISTICS IN THE RESEARCH OF LITERARY TEXTS

1. There is a certain concurrence between the fields of research of dialectology and stylistics. Some examples are provided by the description of stylistic determinants of dialectal utterances, the functioning of dialectisms in various forms and varieties of Polish, the stylistic differentiation of dialectal texts or the occurrence of dialectal elements in literary texts.

2. With regard to the latter field of research dialectology comes close to stylistics, especially in those literary texts which make use of dialectal stylization in the general sense of the term. Therefore it becomes

²⁷ A. W i l k o ń, *O języku pisarzy...*, s. 248.

necessary to determine what should be the interrelationship of both linguistic disciplines in question, and what should be their methodological proportions and their role in the analytical process:

3. In undertaking a research of a dialectal stylization of a literary text one must make two structuralist assumptions;

- that it is a multiple-stage research in which it is necessary to single out the analytical process, the interpretative point and the stage of evaluation;

- that the analytical process is of comparative nature (contextual, oppositional).

4. In this approach the analytical process is divided into three phases whose products should provide answers to the following questions: In what way is the given text stylised? What is the objective of stylization? How does the stylization function in the structure of the literary work as a whole?

5. In the course of analytical process it is necessary to use interdisciplinary methodology based on dialectology, stylistics and the theory of literature. The presence of these disciplines should be marked at every stage of analysis. Nevertheless there are differences in their scope: dialectology is most useful at the first stage of analysis, stylistics at the second, and the theory of literature at the third.